

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το ταξίδι στο βασίλειο της Ευγένειας, με τα παραμυθικά, ποιητικά, αφηγηματικά, δραματικά και σκηνικά της τοπία, ξεκίνησε κάπως παράξενα. Στόχος ήταν η ανεύρεση ενός πεδίου όπου θα μπορούσαν να αναπτυχθούν ελεύθερες διαχειμενικές σχέσεις, ανεξάρτητες από χρονικές και ειδολογικές συναρτήσεις: ένα πεδίο, όπου η συγκριτική μελέτη, περνώντας μέσα από διαφορετικά λογοτεχνικά είδη, από διαφορετικές γλώσσες και κουλτούρες, αλλά και από διαφορετικές ιστορικές εποχές, θα μπορούσε να χαράξει νοητές διαδρομές μεταξύ των λαών και των λογοτεχνιών της Ευρώπης από τον όψιμο Μεσαίωνα μέχρι και τον εικοστό αιώνα. Βεβαίως, τέτοιου είδους προγράμματα απαιτούν μια εκτεταμένη και εντατική παρακολούθηση των μοτίβων και των θεμάτων που εμφανίζονται ήδη στη μυθολογία της αρχαίας Ελλάδας – για να μείνουμε μόνο στον ευρωπαϊκό χώρο. Το μοτίβο λ.χ. των αιμομικτικών σχέσεων του πατέρα προς την κόρη, που απαντάται στον πρώτο από τους δύο κλάδους του διαχειμένου της *Ευγένειας*, μας οδηγεί σε πολλούς ελληνικούς μύθους, οι οποίοι διακρίνονται ανάλογα με το είδος της αιμομικτικής σχέσης που παρουσιάζουν. Υπάρχουν από τη μία μεριά οι υπόρρητες και άδηλες σχέσεις, όπως του Οινόμαου προς την Ιπποδάμεια, του Σίθωνα προς την Παλλήνη ή του Φώκου προς την Καλλιρρόη, που είναι ανοιχτές σε ποικίλες αναγνώσεις και, από την άλλη, οι ρητές σχέσεις, οι οποίες μπορούν να υποδιαιρεθούν σε εκούσιες και ακούσιες. Εκούσιοι αιμομίκτες πατέρες, ανεξάρτητα από την έκβαση των σχέσεων, είναι ο Ασσάωνας προς την Νιόβη, ο Θιέστης προς την Πελοπία, ο Επωπεύς προς τη Νυκτιμένη, ο Πιάσος προς τη Λάρισσα και ο

Κλύμενος προς την Αρπάλυκη.¹ Ο τελευταίος αυτός αιμομίκτης, μάλιστα, θα διεκδικήσει την κόρη του και μετά τον γάμο της, όπως θα κάνει και ο πατέρας στο παραμύθι *Η ξυλένια κούκλα*, το οποίο θα εξεταστεί αργότερα. Πατέρες που ακούσια γίνονται αιμομίκτης είναι ο Θείας προς την κόρη του Μύρρα, ο Παγγαίος, ο γιος της Κριτοβούλης και του Άρη, που θα βιάσει άθελά του την κόρη του και θα αυτοκτονήσει, και ο Κινύρας προς τη Σμύρνα.² Τα παραδείγματα αυτά αποτελούν ένα μικρό τμήμα της τεράστιας «εγκυκλοπαίδειας» που πρέπει να διερευνηθεί σχετικά με το θέμα των αιμομικτικών τάσεων που εκδηλώνει ο πατέρας προς την κόρη του. Εάν συνυπολογιστεί βεβαίως και ο δεύτερος κλάδος του διακειμένου της *Ευγένας*, αυτός της κακιάς μητριάς που επιβουλεύεται τη ζωή της κόρης, γίνεται σαφές ότι τα όρια του προς μελέτη αντικειμένου υπερβαίνουν κατά πολύ τα όρια ενός βιβλίου, εκτείνονται σε φιλοσοφικές, ανθρωπολογικές, μυθολογικές, ιστορικές και κοινωνιολογικές περιοχές³ και, ως εκ τούτου, προϋποθέτουν την οργάνωση μιας μακρόχρονης συλλογικής έρευνας διεπιστημονικού χαρακτήρα, που θα «άπλωνε» την εργασία πολύ πέρα από το δράμα του ζακυνθινού συγγραφέα.

1. Τον κατάλογο των κνηγνημένων θυγατέρων από τις αιμομικτικές επιθυμίες των πατέρων συμπληρώνει η Σίδη, που στο τέλος αυτοκτονεί. Βλ. Ρ. Brunel: *Λεξικό της ελληνικής και ρωμαϊκής μυθολογίας*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 622.

2. Για τα μυθικά αυτά πρόσωπα βλ. τα αντίστοιχα λήμματα στο *Λεξικό της ελληνικής και ρωμαϊκής μυθολογίας* του Brunel, όπ.π. Βλ. επίσης και τα σχόλια της Μ. Σακαλάκη: *Το απαγορευμένο στους δεσμούς συγγένειας. Στοιχεία για μια ανθρωπολογία του απαγορευμένου στη συλλογική φαντασία*, Κέδρος, Αθήνα 1985, σσ. 61-62 και 95 κ.εξ.

3. Τα ίδια προβλήματα πολυπλοκότητας παρουσιάζει η μελέτη όλων των ανθρωπολογικών θεμάτων διαχρονικής και διαπολιτισμικής εμβέλειας, γιατί κινητοποιούν σύνθετα πολιτισμικά φορτία και ενεργοποιούν πυκνούς συμβολισμούς. Βλ. ενδεικτικά την πρόσφατη και πολύ ενδιαφέρουσα διδακτορική διατριβή του Δ. Αρμάου: *Η προσφορά της ξεριζωμένης καρδιάς. Προϊστορία και λειτουργία του θέματος στην Ερωφίλη του Χορτάτη*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Φιλολογίας, Αθήνα 2004.

Με τους αυτονόητους περιορισμούς λοιπόν, θα μελετηθεί εδώ ένας χάρτης κειμένων που απλώνεται γεωγραφικά από τη Γαλλία και τη Γερμανία μέχρι την Ιταλία και την Ελλάδα, εκτείνεται χρονικά από τους ύστερους μεσαιωνικούς χρόνους μέχρι την εποχή του Μπαρόκ, του Μοντερνισμού και της σύγχρονης εποχής (τέλη του 20ού αιώνα) και περιλαμβάνει αρκετά λογοτεχνικά είδη της ευρωπαϊκής γραμματείας: λαϊκό παραμύθι της προφορικής παράδοσης (Ελλάδα), παραμύθι λογοτεχνικά επεξεργασμένο (Ιταλία, Γαλλία, Γερμανία), συμβολιστικό δράμα (Γαλλία), συναξαριακή αφήγηση (Ελλάδα), δραματικά κείμενα λαϊκών-θρησκευτικών παραστάσεων (Γαλλία, Ιταλία), έμμετρο μυθιστόρημα (Γαλλία) και αφηγηματικό ποίημα (Ιταλία). Περιλαμβάνει επίσης δύο παραστάσεις, μία εκ των οποίων ανήκει στο ιδιαίτερο είδος του θεάτρου δρόμου. Στον χάρτη αυτόν δεν μπορούν πάντα να εντοπιστούν χρονολογίες, τουλάχιστον όχι με ακρίβεια. Οι μελετητές ανάγουν τις αφετηρίες των σχετικών παραμυθιών στον ενδέκατο αιώνα, χωρίς όμως να μπορούν να προσδιορίσουν με σαφήνεια ένα *terminus post quem*. Απλώς στην περίοδο αυτήν υπάρχουν ίχνη και μαρτυρίες της προφορικής παράδοσης. Οι χρονικές πηγές όμως παραμένουν πάντα ανεξιχνίαστες. Κατά τον δωδέκατο και τον δέκατο τρίτο αιώνα, οι θρύλοι και τα παραμύθια ταξιδεύουν από την περιοχή της Βορείου Αγγλίας προς την ηπειρωτική Ευρώπη. Στα τέλη του αιώνα αυτού συναντούμε την πιο πρώιμη λογοτεχνική εκδοχή του μύθου στην περιοχή της Αγγλίας και σε λατινική γλώσσα με το *Vita Offae primi* του Matthew Paris.⁴ Γύρω στα 1270 και 1280 γράφεται το μυθιστόρημα *La Manekine* του Philippe de Rémi, η διάδοση του οποίου, κατά τη διάρκεια της επόμενης εκατονταετίας, πρέπει να ήταν μεγάλη διότι, μαζί με τους θρύλους και τα παρα-

4. Βλ. F. J. Furnivall-Ed. Brock- W. A. Clouston (eds.): *Originals and Analogues of Some of Chaucer's Canterbury Tales*, N. Trübner for The Chaucer Society, London 1872-87, σσ. 73-84.

μύθια που συνέχιζαν να εξαπλώνονται και να εμπλουτίζονται, δημιουργεί ένα πρώτο μυθοπλασιακό στρώμα, πάνω στο οποίο γράφεται το θεατρικό *Miracle de la fille du roy de Hongrie* ως διασκευή του μυθιστορήματος, και παίζεται το 1371, ενώ στα 1387 έχουμε την *Constance* από το *The Man of Law's Tale* του Geoffrey Chaucer⁵. Παράλληλα ο μύθος ταξιδεύει πιο βόρεια, στην Ολλανδία και πιο ανατολικά, στις γερμανόφωνες περιοχές και στη Ρωσία – όπως φαίνεται πολύ αργότερα από τα παραμύθια των αδελφών Grimm (1812) και του Afanassief. Ταξιδεύει όμως και νότια προς την Ιταλία, όπου θα δώσει πολύ σημαντικούς καρπούς. Το 1487 εκδίδεται (και ακόμα παλαιότερα γράφεται) η *Historia della regina Oliva* και το 1495 η *Sacra Rappresentazione di Stella*. Στο δεύτερο ήμισυ του δεκάτου έκτου αιώνα εκδίδεται η *Sacra Rappresentazione di Santa Uliva*, ενώ λίγα χρόνια αργότερα, το 1625, γράφει ο Basile τη *Pentamanozza*. Το 1641 εκδίδεται η *Αμαρτωλών σωτηρία* του Λάνδου και το 1646 η *Ευγένια* του Μοντσελέζε. Το 1697 ο Perrault συγκεντρώνει και εκδίδει τα παραμύθια του. Μια επιπλέον χρονολογία είναι το 1886, όταν πρωτοδημοσιεύεται η *Fille aux mains coupées* του Quillard. Ακολουθούν οι δύο πρόσφατες χρονολογίες, το 1997 και το 1999, που αντιστοιχούν στις δύο θεατρικές παραγωγές της *Ευγένιας* από το «Αμφι-θέατρο» και το «Θέατρο δρόμου» αντιστοίχως.

Πάντως και αυτές οι χρονολογίες που μπορούν να πιστοποιηθούν, σκιαγραφούν έναν ευρύτατο χρονικό ορίζοντα, μέσα στον οποίο ο μύθος, είτε στη λαϊκή είτε στη λογοτεχνική είτε, τέλος, στη θεατρική του εκδοχή, διαπερνά διαφορετικές κουλτούρες και λογοτεχνικές παραδόσεις και δημιουργεί εντέλει ενδιαφέροντα διακείμενα, τα οποία επικυρώνουν την πολιτισμική ενότητα μέσω των αποκλίσεων, τη σύνθεση μέσω των αντιθέσεων και των

5. Βλ. Τη μονογραφία της Margaret Schlauch: *Chaucer's "Constance" (in "The Man of Law's Tale") and Accused Queens*, A.M.S. Press New York 1927.

ποικιλών παραλλαγών, τη συνοχή μέσω της διασποράς. Και αυτό γιατί οι νοηματικοί ιστοί που αναπτύσσονται στα διακείμενα αυτά, όχι μόνο δεν εξομαλύνουν τις φυγόκεντρες δυνάμεις, αλλά, αντιθέτως, στηρίζονται σε αυτές για να δημιουργήσουν νέα και ανοιχτά «κέντρα» νοημάτων, νέους πόλους, όπου συγκεντρώνονται και συμπυκνώνονται προσωρινά οι σημασιακές ροές, για να διατρέξουν στη συνέχεια και πάλι τα κείμενα, τα έργα τέχνης, τα συστήματα της σκέψης, τις παραστάσεις της φαντασίας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω κατ' αρχήν τον καθηγητή Βάλτερ Πούχνερ, που διάβασε πρόθυμα το βιβλίο σε δύο φάσεις της συγγραφής του και μου έδωσε συμβουλές, εναύσματα και ορθούς, όπως πάντα, προσανατολισμούς. Ευχαριστίες οφείλω και στους καθηγητές Μιχάλη Μερακλή και Κώστα Κασίνη για τις πολύτιμες συζητήσεις που είχα μαζί τους σχετικά με επιμέρους ζητήματα της μελέτης, στους καθηγητές Παναγιώτη Δ. Μαστροδημήτρη και Γεράσιμο Ζώρα για τη μεσολάβησή τους, ώστε να εντοπίσω κάποια δυσπρόσιτα κείμενα, στον καθηγητή Σπύρο Α. Ευαγγελάτο και τους συνεργάτες του «Αμφι-θεάτρου» για τη βοήθειά τους σε έντυπο και οπτικοακουστικό υλικό, στην Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, διευθύντρια του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών και στην Μαριλένα Παπαχριστοφόρου, ερευνήτρια του Κέντρου, για τη βοήθειά τους στην προσέγγιση παραμυθικών παραλλαγών, στη θεατρολόγο Μαρία Καρανάου και στον φιλόλογο Γιώργο Πηλείδη οι οποίοι, η πρώτη από το Exeter και ο δεύτερος από τη Βενετία, με βοήθησαν πρόθυμα στην ανεύρεση δυσπρόσιτων κειμένων, στη θεατρολόγο Ειρήνη Μουντράκη, υποψήφια διδάκτορα στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών, για την πολύπλευρη συμβολή της και κυρίως για τη μετάφραση της *Sacra Rappresentazioni di Stella*, η οποία δημοσιεύεται εδώ για πρώτη φορά, στη θεατρολόγο Ελίνα Νταρακλίτσα για τη μεταφραστική της βοήθεια στα διαλεκτικά κείμενα της *Oliva* και της *Santa Uliva*, στους φίλους Κώστα Παπαγεωργίου και Νίκο Χατζηπαπά για τη

δική τους συμβολή, στη θεατρολόγο Φρύνη Λάλα για την τυπογραφική επιμέλεια και τη σύνταξη του ευρετηρίου, στον κ. Δημήτρη Μυταρά, που ευγενικά μου επέτρεψε να χρησιμοποιήσω έργο του για το εξώφυλλο του βιβλίου καθώς, βεβαίως, και στον Δημήτρη Φραγκούλη και τον Κώστα Λιβιεράτο των εκδόσεων «Αλεξάνδρεια», που ανέλαβαν την έκδοσή του.

